

Monika Jędrusik

Uwarunkowania rozwoju architektury minorytów w Polsce

Franciszkanie – nazywani również Braćmi Mniejszymi lub minorytami – są zakonem założonym ok. 1207 r. przez św. Franciszka z Asyżu. Należą oni do większej grupy zakonów mendykanckich (żebrzących), czyli utrzymujących się z datków, kwestujących (*mendicare* – kwestowanie). Obecnie wyróżniamy trzy samodzielne rodziny wyodrębnione z I zakonu¹ po reformie w 1517 r. Pierwszą stanowi Zakon Braci Mniejszych (używający nazwy *Ordo Fratrum Minorum*, OFM), który do 1897 r. składał się z czterech odłamów: Braci Mniejszych Reguły Obserwanckiej (*Frares Minores Regularis Observantiae*, OFMObs.), w Polsce zwanych bernardynami, Braci Mniejszych Ścisłej Obserwacji (*Ordo Fratrum Minorum Discalceatorum*, OFMDisc.), zwanych dyskalceatami, reformatów (*Ordo Fratrum Minorum Reformatorum*,

OFMRef.) oraz rekolektów (*Ordo Fratrum Minorum Recollectorum*, OFMRec.). Obecnie zakonnicy tej formacji noszą habit, bez szkaplerza, w ciemnobrązowym kolorze. Drugą rodzinę stanowią Bracia Mniejsi Konwentualni (*Ordo Fratrum Minorum Conventualium*, OFMConv.), zwani w Polsce franciszkanami. Do rewolucji francuskiej nosili popielate habit (używana niekiedy nazwa szarzy bracia), obecnie obowiązują zakonników tej formacji habit czarny, bez szkaplerza. Trzecią rodzinę, która wyodrębniła się nieco później, bo w 1525 r., stanowią kapucyni (*Ordo Fratrum Minorum Capuccinorum*, OFMCap.) o zastrzeżonej regule. Kapucyni noszą jasnobrązowy habit z kapturem oraz szkaplerz. Do rodziny franciszkanów należą również tzw. tercjarze, czyli świeccy bracia zrzeszeni w Trzecim Zakonie Regularnym św. Franciszka [5, s. 473].

Zakon minorytów w Europie

Twórcą zakonu był św. Franciszek z Asyżu. Faktycznie nazywał się Jan Bernardone i urodził się w roku 1181 (1182?) w Asyżu. Był synem bogatego kupca sukiennego Piotra Bernardone i Janiny, zwanej Piką. Imię Franciszek nadał mu ojciec [5, s. 10], [12, s. 9]. Przygotowywany do pracy kupca, ukończył *trivium*² przy katedrze w Asyżu, gdzie oprócz nauki czytania i pisania poznał nieco łacinę, psalmy oraz częściowo Biblię. W roku 1202 wziął czynny udział w wojnie komunalnej Asyżu z Perugią, która zakończyła się dla

niego rokiem więzienia (1203–1204) oraz długą chorobą. W roku 1205 postanowił zdobyć tytuł rycerski i w tym celu udał się do Apulli. Przerwał jednak podróż pod wpływem proroczego snu, powrócił do Asyżu i wstąpił na drogę nawrócenia [5, s. 12]. Rok później rozdał cały swój osobisty majątek ubogim.

Po publicznej rezygnacji z dziedzictwa zaczął prowadzić życie pokutnicze i pustelnicze, głosząc Ewangelię i wzywając do pokuty. Wokół św. Franciszka gromadzili się uczniowie, dla których stworzył pierwszą regułę. W roku 1209 została ona ustnie zatwierdzona przez papieża Innocentego III i składała się z kilku wersów z Ewangelii oraz wezwania do radykalnego ubóstwa i osobistego wyrzeczenia się wszelkiej własności [4, s. 474]. Pierwsi bracia mieszkali w małych eremach, prawdopodobnie lepiankach, skupionych wokół kapliczki św. Marii Anielskiej, zwanej Porcjunku-

¹ U franciszkanów wyróżniamy zasadniczo trzy zakony: I – obejmujący bernardynów, franciszkanów i kapucynów, II – klarysek i III – obejmujący wszelkie świeckie zgromadzenia kierujące się ideami św. Franciszka.

² *Trivium* (łac.) – w średniowieczu szkoła niższego stopnia, obejmująca naukę trzech przedmiotów: gramatyki, retoryki i dialektyki.

li. Już na początku wyłoniły się dwa kierunki działalności franciszkanów: kaznodziejstwo i eremia (kontemplacja). Negując wszelką własność nie budowali ani kościołów, ani klasztorów. Bracia prowadzący apostołat wśród społeczeństwa niekiedy osiadali małymi grupami przy kapliczkach, tworząc tzw. *loca* lub *hospicja*. Na czele takiej grupy stał gwardian (strażnik). Wszyscy bracia spotykali się raz w roku na kapitule generalnej [4, s. 475], [10, s. 267].

Kapituła generalna, która odbyła się w 1217 r., podzieliła rozrastający się zakon na prowincje. Podjęto na niej decyzję wysłania braci do Tunisu, Syrii, Francji, Niemiec i na Węgry. Wyprawy do Niemiec i na Węgry zakończyły się niepowodzeniem, ze względu na nieznaną języka. Dwa lata później kapituła generalna ponownie zadecydowała o rozesłaniu braci, tym razem jednak zaopatrzonej w odpowiednie dokumenty, wskazujące na poparcie ze strony papieża. Kapituła postanowiła również po raz pierwszy zorganizować misje do niewiernych. Jedną grupę Franciszek wysłał do Maroka, sam zaś z innymi braćmi podjął wyprawę do Palestyny, gdzie założył kustodię Ziemi Świętej.

W ustawicznie rozrastającym się zakonie pojawiały się nowe problemy. Wielu braci dostrzegało potrzebę wyjścia poza proste pokutne nauczanie w stronę pełniejszego, bazującego na studiach kaznodziejstwa i duszpasterstwa. Te nowe idee spotkały się z ostrym oporem ze strony św. Franciszka. W studiach dostrzegał niebezpieczeństwo dla idei ubóstwa i pokory, idei niestabilnego, pielgrzymiego trybu życia. Z nauką wiązała się konieczność posiadania książek; ponieważ były one bardzo kosztowne, wymagały więc odpowiedniego przechowywania, najlepiej w klasztorze, co z kolei wiązało się ze stabilizacją. Ta natomiast stwarzała możliwość prowadzenia dyskusji i polemik dotyczących doktryny [10, s. 269–272]. Zauważono również konieczność kontroli nad braćmi, także młodymi. W roku 1220 bulla papieża Honoriusza III wprowadziła roczny nowicjat oraz obowiązek posiadania pisemnej zgody od przełożonych na podróż. Wobec niebezpieczeństwa wewnętrznego rozłamu Franciszek spisał regułę, zatwierdzoną 29 XI 1223 r. przez papieża Honoriusza III bullą *Solet annuere Sedes Apostolica*. Była ona pewnym kompromisem między tym, czego chciał święty, papieństwo i grupa postępowych braci. Reguła utrzymała podział na prowincje (ryc. 1) i mniejsze kustodie, wprowadzała obowiązek zwoływania kapituły generalnej co 3 lata, gromadzącej tylko przełożonych mających prawo wyboru i depozycji ministra generalnego [4, s. 475].

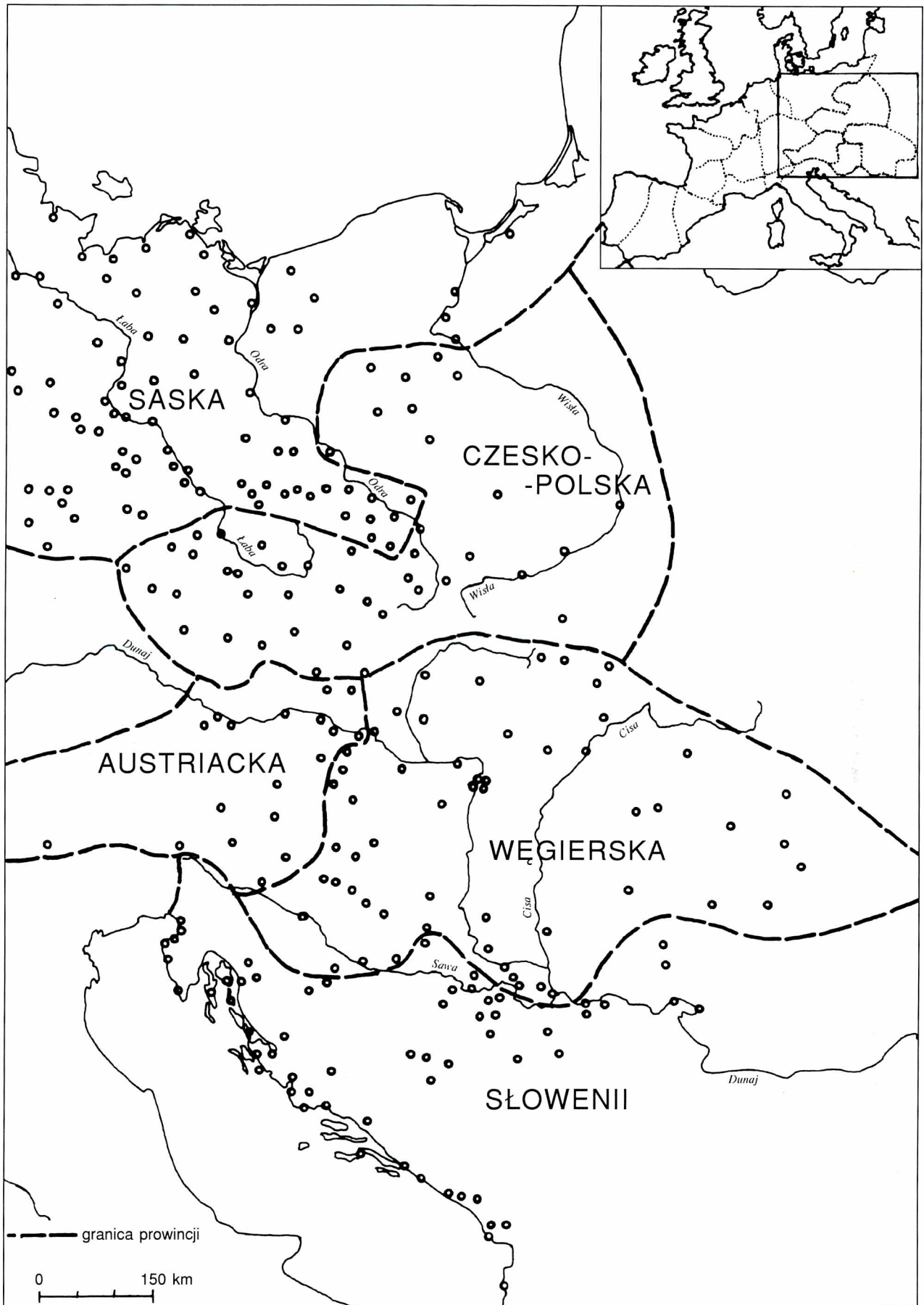
Franciszek już w 1220 roku ustąpił z funkcji kierującego zakonem i wyznaczył następcę. Po śmierci świętego, w 1226 r., w zakonie na nowo wybuchły spory między braćmi wywołane pozostawionym przez założyciela Testamentem, w którym nawoływał do zachowania ducha ubóstwa oraz pełnej pokory. W tym okresie zakon wkroczył na drogę przemian, w której niemalą rolę odegrał papież Grzegorz IX, który jako pierwszy zinterpretował regułę franciszkańską w bulli

z 1230 r. W kolejnych bullach zezwolił braciom, mającym przygotowanie teologiczne, na głoszenie kazań, a także przyzwolił na użytkowanie przez zakonników dóbr, bez prawa własności [4, s. 746]. Tytuł własności należał albo do ofiarodawcy, albo do Stolicy Apostolskiej. Rok później kolejną bullą papież nadał zakonowi prawo do swobodnego głoszenia kazań, sprawowania sakramentów oraz wznoszenia własnych świątyń, niezależnych od biskupa i proboszcza. Powoli konieczność studiów znajdowała coraz więcej zwolenników wewnątrz zakonu, zmieniła się również koncepcja franciszkańskiego apostołatu. Potrzeba głoszenia kazań czy sprawowania sakramentu spowodowała, że wielu zakonników przyjęło święcenia kapłańskie. Aby je przyjąć musieli być odpowiednio wykształceni; bardzo szybko powstały franciszkańskie centra uniwersyteckie kształcące zakonników (i nie tylko); największe znajdowały się w Bolonii, Paryżu i Oxfordzie, mniejsze zaś w każdej prowincji. Równocześnie wzrosły również wymagania w kwestii wykształcenia nowo przyjmowanych do zakonu braci.

Zmiany te odbiły się wyraźnie na sposobie życia zakonników. Pierwsze siedziby były już zbyt małe i nie mogły sprostać nowym potrzebom braci. Franciszkanie przenieśli się do miast, gdzie budowali klasztory i kościoły, dzięki ofiarności społeczeństwa. Sporną kwestię własności rozwiązał papież bullą z 1245 r., która określała, że ziemia, na której stał konwent, majątek i dochody należały do stolicy apostołowskiej, chyba że ofiarodawca zachowywał prawo własności. Dochody potrzebne na utrzymanie klasztoru i kościoła w mieście uzyskiwali franciszkanie nie tylko z kwesty, ale także z rent, zapisów testamentowych czy fundacji mszalnych (od 1250 r. mieli prawo grzebania zmarłych), [10, s. 275–276].

Na kapitule generalnej w Asyżu w 1217 r. nastąpił podział zakonu na jednostki administracyjne, zwane prowincjami [5, s. 37]. Mimo to sytuacja prawna poszczególnych prowincji pozostawała niestabilizowana, zwłaszcza za sprawą ministra generalnego zakonu, który według własnego uznania tworzył prowincje, mianował i odwoływał prowincjałów. W roku 1239 kapituła generalna w Rzymie ustaliła liczbę 32 prowincji oraz prerogatywy dla kapituł prowincjonalnych, odnoszące się do wyboru czy odwoływania ministrów prowincjonalnych [1, s. 195], [5, s. 47], [8, s. 20–21], [9, s. 34].

W prowincji władzę sprawował prowincjał (*minister provincialis*), którego czas urzędowania w XIII w. nie był jeszcze ściśle określony i mógł trwać nawet do zgonu. W razie rezygnacji, składanej i zatwierdzanej przez kapitułę generalną, wyznaczano wikariusza prowincji, który po powrocie do prowincji miał niezwłocznie zwołać kapitułę i dokonać wyboru nowego prowincjała. Prowincjał miał obowiązek zwoływać kapitułę co roku i składać sprawozdanie ze swego urzędowania. Do obowiązków prowincjała należało wizytowanie prowincji oraz męskich i żeńskich klasztorów [1, s. 195], [2, s. 83–84], [8, s. 157–158]. Wyższą władzę od prowincjała miała kapituła prowincjonalna

Ryc. 1. Prowincje franciszkańskie w środkowej i wschodniej Europie u schyłku XIII w. (wg [3, s. 49])

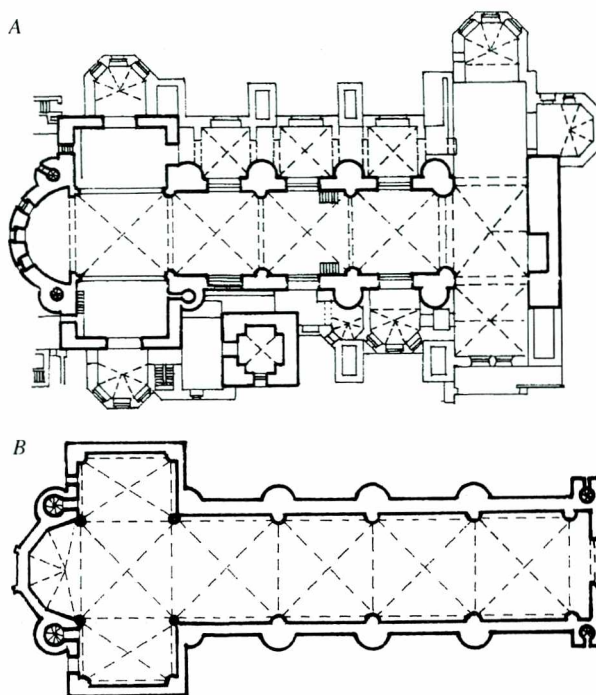
Fig. 1. Franciscan provinces in central and eastern Europe at the decline of the 13th c.

zbierająca się co roku. Kapituły zbierały się w różnych konwentach, np. w Pradze, we Wrocławiu czy w Krakowie. W kapitule brali udział, prócz prowincjała, także kustoszowie i tzw. dyskreci, czyli delegaci poszczególnych konwentów. Uprawnienia kapituły obejmowały: wybór prowincjała i czterech definitorów, zmianę gwardianów i innych urzędników, a także wydawanie ustaw. Definitorzy pełnili rolę rady, przed którą składał sprawozdanie prowincjał, a także inni urzędnicy zakonni [1, s. 196], [5, s. 37], [8, s. 159–163]. Prowincje dzieliły się na mniejsze okręgi, zwane kustodiami. Przynależność zakonnika do kustodii miała charakter stały i zwykle był on przenoszony w obrębie tej samej kustodii. Decyzja o takim przeniesieniu należała do kustosa. Był to rzeczywisty przełożony konwentów i gwardianów danej kustodii, miał szeroki zakres kompetencji – należało do niego prawo zwoływania kapituły kustodialnej; do jego obowiązków należała coroczna wizytacja podległych klasztorów oraz kontrola zarządu konwentu w sprawach duchowych i materialnych [1, s. 196]. Jako przełożony miał prawo do osądzania przewinień i nakładania kar, a także przedstawiał biskupowi kandydatów do święceń, biorąc odpowiedzialność za ich moralne i intelektualne kwalifikacje [1, s. 197], [8, s. 164–166]. Kapituła prowincjonalna wybierała również gwardiana. Był to przełożony klasztoru, rodzaj duchowego ojca klasztornej społeczności. Do jego obowiązków należało czuwanie nad stanem materialnym konwentu, przewodniczenie kapitule konwenckiej, mianowanie urzędników klasztornych. Oprócz kapituły konwenckiej, mającej na celu przygotowanie sprawozdania z zarządzania klaszturem na posiedzeniu kapituły prowincjonalnej, odbywała się jeszcze kapituła win (*capitulum culparum*), rodzaj sądu [1, s. 196], [8, s. 68–73].

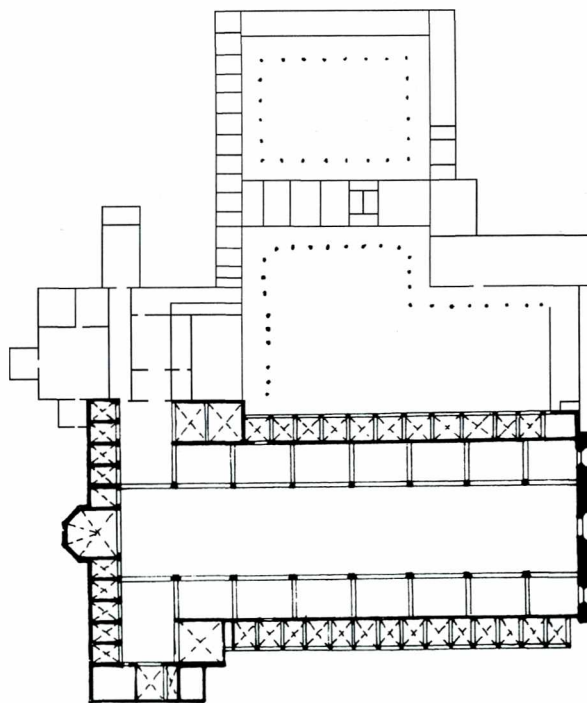
Za jeden z pierwszych przykładów architektury franciszkańskiej można uznać obecną bazylikę świętego Franciszka w Asyżu (ryc. 2). Z założenia miała ona odpowiadać potrzebom zakonu, ofiarowywać odpowiednią przestrzeń gromadzącym się tu ludziom różnych stanów.

Budowę kościoła rozpoczął generał zakonu, Eliaż, w 1228 r., ukończono go w 1239 r., konsekrowano zaś w 1253 r. Składa się on jakby z dwóch kościołów, z tym że dolny jest rozbudowaną kryptą. Kościół jest oparty na planie krzyża łacińskiego i zamknięty pięcioboczną absydą. Widoczne są tutaj wyraźne wpływy architektury wczesnogotyckich katedr francuskich, w postaci żebrowych sklepień i ostrołucznych okien z maswerkami, z doskonale zrównoważonymi elementami pionowymi i poziomymi, tworzącymi jasne i klarowne wnętrza. Zgodnie z ideą franciszkańskiego ubóstwa jest ono praktycznie pozbawione dekoracji [7, s. 400–401]. Innym, późniejszym przykładem architektury minorytów może być kościół Santa Croce we Florencji z lat 1295–1442. Jest to trójnawowa bazylika z transeptem, projektu Arnolfa di Cambio, o przestronnym, prostym i skromnym wnętrzu nakrytym stropem (ryc. 3). Tryb życia zakonników w konwentach, wygodny i zwykle dostatni, miał jednak zagorza-

Ryc. 2. Plan kościoła św. Franciszka w Asyżu:
A – plan kościoła górnego, B – plan krypty

Fig. 2. Plan of the church of St Francis in Assisi:
A – plan of the upper church, B – plan of the crypt

Ryc. 3. Plan kościoła i klasztoru Santa Croce we Florencji

Fig. 3. Plan of the church and monastery of Santa Croce in Florence

łych przeciwników. Byli to franciszkanie, którzy nie chcieli podporządkować się zmianom, konwentualizmowi zaś przeciwstawiali prostotę, ubóstwo i wartości duchowe. Nazywani byli *spirituales*, czyli duchowi.

Ogromny wpływ na normalizację sytuacji wewnątrz zakonu miał generał św. Bonawentury. Za jego sprawą kapituła generalna w Narbonne przyjęła

w 1260 r. tzw. konstytucje narbońskie. Podstawą, z której wychodziły, była reguła św. Franciszka oraz jej papieskie interpretacje. W kwestii ubóstwa konstytucje wprowadzały zasadę *usus pauper*, dającą braciom prawo używania rzeczy koniecznych do życia i pracy, ale tylko o tyle, o ile było to konieczne. Zakonników obowiązywała praca albo duszpasterska lub umysłowa (kapłani), albo fizyczna lub domowa (niekapłani). Aprobując sytuację, w której w zakonie są bracia bez święceń i ze święceniami, konstytucje kładły nacisk na przygotowanie teologiczne kapłanów. Do odpowiedniego ich wykształcenia były konieczne odpowiednie studia, wykładowcy, biblioteki. Bracia uzyskali prawo uczęszczania na uniwersytety, a także wykładania na nich, jeśli w ten sposób posłużyć mogli Kościołowi, zachowując ubóstwo i pokorę. Konstytucje podzieliły klasztory franciszkańskie na dwie grupy: domy konwentualne, mające kościół z uprawnieniami duszpasterskimi (głoszenie kazań, odprawianie mszy świętej, spowiadanie) i pustelnie, bez takich uprawnień. Sformułowane zostały również ogólne zasady budowlane obowiązujące w zakonie. Kościół miał być jednonawowy i bez wież na froncie, jedynie z sygnaturką nad prezbiterium (pięć naw i wieże na froncie były synonimem bogactwa). Rzeźby i obrazy miały być umieszczane tylko w celach kultowych, zakazano umieszczania ich w celach ozdobnych. Prezbiterium powinno być odpowiednio wydłużone, jako miejsce modlitwy braci, ołtarz natomiast umieszczano między nim a nawą. Jeśli idzie o materiał budowlany, to wybierano drewno, tzw. mur pruski, kamień zaś lub cegłę – głównie w prowincjach północnych. Nowy klasztor sytuowano w mieście, rzadziej na przedmieściach (prawie nigdy na wsi), w możliwie najbardziej ruchliwym punkcie, by bracia mieli ciągły kontakt z ludźmi [13, s. 15].

Nadal jednak bardzo silna była opozycja *spirytuales*. Pozostawali oni wierni programowi Franciszka, przypisując jego słowom wartość absolutną. Na początku wieku XIV nastąpiły gwałtowne prześladowania *spirytuales*, zmierzające do podporządkowania ich dyscyplinie zakonnej. Ostatecznie, 23 stycznia 1318 r., papież Jan XXII

wydał bullę *Gloriosam Ecclesiam*, w której uznał *spirytuales* za heretyków [10, s. 281–283].

Spirytuales byli skrajnym objawem innego ruchu reformatorskiego w zakonie franciszkańskim – ruchu obserwancji. Obserwanci, czyli przestrzegający zasad, w latach trzydziestych XIV w. zaczęli się wyodrębniać z zakonu franciszkanów. W roku 1415 na soborze w Konstancji otrzymali odrębny ustrój prawny, a co za tym idzie – znaczną autonomię. Początkowo główny nacisk obserwanci kładli na przestrzeganie ubóstwa, kiedy jednak ruch objął całe konwenty, wówczas obserwancja zaczęła dotyczyć całości praktyk życia wspólnego. Bardzo wiele ruch ten zawdzięczał dwu wielkim osobowościom: św. Bernardowi ze Sieny i św. Janowi Kapistranowi. Wskazali oni obserwantom konieczność wyjścia z eremów, w celu prowadzenia apostołatu w społeczeństwie. Ich płomienne kazania poruszały masę społeczeństwa. Nadal podejmowano w zakonie próby utrzymania jedności. Jednak różnice były zbyt głębokie. Wyodrębniły się dwie, niemal niezależne, kongregacje obserwantów. Cismontańska – obejmująca Włochy, Austrię, Węgry i Polskę oraz ultramontańska – obejmująca kraje północnej i zachodniej Europy: Niemcy, Anglię, Francję i Płw. Iberyjski. Miały one odrębną administrację, zachowano jedynie, ograniczoną, zwierzchność generała zakonu. Obserwanci cieszyli się dużym poparciem w społeczeństwie; prowadzili budujący tryb życia i dostosowany do potrzeb mas apostołat. Obserwanci nie tylko zajmowali czy zakładali konwenty w miastach. Wiele klasztorów, np. Carceri, Greccio, Fonte Colombo, powstawało również w górach, gdzie bliskość natury i odosobnienie odpowiadały eremickiemu ideałowi życia św. Franciszka [10, s. 419–424]. Ostatecznie samodzielny zakon obserwantów został zatwierdzony w 1517 r. przez papieża Leona X. W Polsce obserwanci są nazywani bernardynami, od patrona pierwszego klasztoru obserwantów w Krakowie – św. Bernarda ze Sieny³.

³ W Polsce obserwanci pojawili się po wizycie Jana Kapistrana i bardzo szybko zdobyli popularność. Pierwszy klasztor tej formacji powstał w Krakowie w latach 50. XV w., następny we Wrocławiu.

Zakon minorytów w Polsce

Przybycie franciszkanów na ziemię polskie wiąże się nieodłącznie z dynamizmem samego zakonu. Fragmentaryczność źródeł uniemożliwia jednoznaczne określenie kto ich sprowadził, wiadomo natomiast gdzie dotarli w pierwszej kolejności. Pierwszy klasztor w Polsce został założony we Wrocławiu, kolejny w Krakowie. Pierwszą fundację przypisuje się księciu Henrykowi Pobożnemu, drugą również jemu lub Bolesławowi Wstydliwemu [8, s. 13–14, 16], [9, s. 15].

Po bulli papieża Honoriusza III z roku 1220, po kapitule z 1221 r., franciszkanie ponownie zostali rozesłani do krajów katolickich, tym razem zaopatrzeni w listy polecające od kardynałów. Do Niemiec wysłano 25 zakonników pod opieką brata Jana z Pian del

Campini, który czynnie uczestniczył w szerzeniu zakonu w środkowej Europie i brata Jordana z Giano – późniejszego kronikarza i wikariusza prowincji czesko-polskiej.

W roku 1230 prowincja niemiecka podzieliła się na dwie mniejsze: reńską i saską. Z tej ostatniej bracia mniejsi skierowali się na północ i na wschód, gdzie utworzyli jeszcze w latach trzydziestych XIII w. cztery prowincje zakonne: duńską (obejmującą całą Skandynawię), czesko-polską, austriacką oraz węgierską [9, s. 14], [15, s. 16–18].

Wydaje się, że kluczową rolę w rozesłaniu braci mniejszych z prowincji saskiej miał Jan z Pian del Campini, który w latach 1228–1230 był prowincjałem Nie-

miec, w 1232 r. zaś objął urząd prowincjała Saksonii. W tym samym roku franciszkanie objęli klasztor św. Jakuba w Pradze, ufundowany przez króla czeskiego Wacława I [6, s. 264]. Prawdopodobnie między rokiem 1232 a 1234 Jan z Pian del Campini przysłał zakonników do Wrocławia [8, s. 413]⁴; przyjmuje się, że książę Henryk Pobożny ufundował dla nich okazały kościół pw. św. Jakuba, poświęcony w 1241 r. Do Krakowa franciszkanie przybyli w 1237 r.; przybyli tu z Pragi [2, s. 78–79], [15, s. 17–18]. W lipcu roku 1238 Jan z Pian del Campini, upoważniony przez generała zakonu, brata Eliasza z Kortony, na kapitule w Pradze utworzył prowincję czesko-polską, zatwierdzoną w 1239 r. na kapitule generalnej w Rzymie [2, s. 190]. Pierwszym prowincjałem został Czech Tworzymir, który już 14 października 1238 r. zwołał kapitułę generalną we Wrocławiu.

Być może, wtedy nastąpiło pierwsze rozesłanie braci na terenie Śląska.

Klasztory we Wrocławiu (ok. 1234 r.) i w Krakowie (1237 r.) stanowiły początek ekspansji franciszkanów na ziemię polskie. Początkowo głównym terenem rozwoju zakonu był Śląsk, gdzie jeszcze w XIII w. założono ok. 20 konwentów franciszkańskich, jednakże niedostatek dokumentów uniemożliwia dokładne określenie dat ich powstania. Powstały również klasztory w Małopolsce, na Kujawach, na Pomorzu Zachodnim i Wschodnim oraz cztery w krzyżackich Prusach. Na początku XIV wieku łącznie na tych ziemiach było 40 konwentów minorytów [2, s. 468], [9, s. 16–19]. Franciszkanie, którzy przybyli do Polski korzystali z gotowych wzorców wypracowanych we Włoszech i we Francji [2, s. 83]. W prowincji czesko-polskiej, jak w każdej prowincji, władzę sprawował prowincjał, który miał obowiązek zwoływać kapitułę co roku i składać sprawozdanie ze swego urzędowania. Kapituły odbywały się w różnych konwentach, np. w Pradze, we Wrocławiu czy w Krakowie. Klasztory znajdowały się w kustodiach, będących częścią większej prowincji. W kustodiach rządzili kustosze lub wikariusze wyznaczani przez prowincjałów [2, s. 467].

Konwenty na ziemiach polskich przynależały do następujących kustodii:

I. Śląsk – wrocławska: Wrocław (ok. 1234), Świdnica (1249), Nysa (1257), Namysłów (1284), Brzeg (1270), Środa Śląska (1253), Ziębice (1285);

– złotoryjska: Złotoryja (1243), Zgorzelec, Lwówek Śląski (1248), Legnica (1284), Krosno Odrzańskie (1272), Lubań (1273), Żagań (1272);

– opolska: Opole (1248), Bytom (1258), Głogówek (1264), Wodzisław.

II. Pozaśląskie – kralovo-hradecka: Kłodzko (1247); – gnieźnieńska: Głogów (1253).

III. Małopolska – krakowska: Kraków (1237), Sandomierz (1242), Nowe Miasto Korczyn (1257), Stary Sącz, Brzeźnica (1286, przeniesiona do Radomska w 1288), Skąła.

IV. Wielkopolska – kujawska, zwana później gnieźnieńska: Inowrocław (1238), Kalisz (1257), Gniezno (1259), Oborniki (1259), Śrem (1270), Pyzdry (1277), Radziejów (1298).

Poza wymienionymi istniały jeszcze dwie kustodie – szczecińska: Szczecin (ok. 1240), Pyrzyce, Gryfice, Gryfia, Strzałów oraz pruska: Toruń (1239), Chełmno, Nowe (1282), Braniewo (1296), [8, s. 25–26], [11, s. 468–469], [15, s. 80–82].

Prowincja saska obejmowała Pomorze Zachodnie (kustodię szczecińską) i Prusy, nowo utworzona natomiast w 1238 r. prowincja czesko-polska objęła swoim wpływem Pomorze Wschodnie i Śląsk. Punktem spornym były tereny Śląska i Łużyc, gdzie początkowo zwierzchnictwo miała prowincja czesko-polska, później jednak przewagę zdobyła prowincja saska. Prawdopodobnie było to związane z rosnącym osadnictwem niemieckim oraz napływem Niemców do samych klasztorów franciszkańskich [1, s. 194].

W związku nieporozumieniami na tle narodowościowym generał zakonu, św. Bonawentura, przysłał w 1262 r. do Polski i Czech komisarza Alana, na którego wniosek już w 1263 r. kapituła generalna w Pizie pozbawiła prowincję czesko-polską prawa wyboru prowincjała, równocześnie przyłączyła kustodię złotoryjską do prowincji saskiej, morawską zaś do austriackiej. Już trzy lata później, w 1266 r., kapituła generalna w Paryżu przywróciła obie kustodie prowincji czesko-polskiej, ale już w 1269 r. kapituła generalna w Asyżu ponownie odebrała tej prowincji dwie kustodie: złotoryjską przyłączyła ponownie do saskiej, krakowską zaś do węgierskiej. W roku 1272 kapituła generalna w Lyonie zwróciła prowincji czesko-polskiej kustodię krakowską, ale przyłączyła wrocławską do prowincji saskiej. Prawdopodobnie w tym okresie klasztor w Głogowie zmienił przynależność – z kustodii wrocławskiej na gnieźnieńską.

W 1284 roku kapituła prowincjonalna pod przewodnictwem prowincjała saskiego Burkarda zdecydowała o ostatecznym oderwaniu kustodii złotoryjskiej i wrocławskiej od prowincji czesko-polskiej i przyłączenie ich do prowincji saskiej. W roku 1285 taki stan zatwierdziła kapituła generalna w Mediolanie [8, s. 36–38], [9, s. 39–43], [15, s. 82–83]. Utworzony wtedy podział przetrwał aż do 1517 r., czyli podziału całego zakonu. Prowincja czesko-polska obejmowała 7 kustodii i 38 klasztorów: 4 kustodie czeskie (praska, kralovo-hradecka, litomierzycka, morawska), 3 polskie (krakowska, gnieźnieńska, opolska) z 16 klasztorami [9, s. 43]. Do wojen husyckich przeważały wpływy czeskie, ale już od lat dwudziestych XV w. wzrosła przewaga polska.

⁴ Kronika Furstenhaina podaje: *a vero 1232 FF Minores crebrescente fama miraculorum s p n Francisci et s Antonii intrant Bohemiam et inde Poloniam.*

Bibliografia

- [1] Barcik S.J. OFMConv., *Franciszkanie w Polsce; pierwszy etap rozwoju – XIII w.*, [w:] „W nurcie franciszkańskim”, 1999, nr 8.
- [2] Barcik S.J. OFMConv. *Zakon franciszkański w Polsce do 1517 roku*, [w:] *750 lat franciszkanów w Polsce*, Niepokalanów 1995.
- [3] Bernhard M., *Klasztory. Niezwykłe miejsca modlitwy i kontemplacji*, Warszawa 2000.
- [4] *Encyklopedia katolicka*, pod red. S. Wielgusa, t. 5, Lublin 1989.
- [5] Fonzo di W., Odoardi J., Pompei A., *Bracia Mniejsi Konwentualni. Historia i życie (1209–1976)*, Wyd. Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1988.
- [6] Hajek J., *Bracia Mniejsi w Czechach i na Morawach w XIII i XIV wieku*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce. Franciszkanie w Polsce Średniowiecznej, Franciszkanie na ziemiach polskich*, t. 1, cz. 1, Lublin 1982.
- [7] Honour H., Fleming J., *Historia sztuki świata*, Kraków 2002.
- [8] Kantak K., *Franciszkanie polscy*, t. 1, Kraków 1937.
- [9] Kłoczkowski J., *Bracia Mniejsi w Polsce Średniowiecznej*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce, Franciszkanie w Polsce Średniowiecznej, Franciszkanie na ziemiach polskich*, t. 1, cz. 1, Lublin 1982.
- [10] Kłoczkowski J., *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie*, Poznań 2003.
- [11] Kłoczkowski J., *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, [w:] *Kościół w Polsce. Średniowiecze*, t. 1, Kraków 1966.
- [12] Polidoro G., *Franciszek*, Kraków 1999.
- [13] Prejs O.R. OFMCap., *Zarys historii zakonu braci mniejszych (od powstania zakonu do podziału na konwentualnych i obserwantów)*, maszynopis dostępny w bibliotece Instytutu Studiów Franciszkańskich w Krakowie.
- [14] *Wczesne źródła franciszkańskie*, t. 2, Warszawa 1981, s. 57, 74–75.
- [15] Zwiercan A., *Franciszkanie w Krakowie*, [w:] „W nurcie franciszkańskim”, 1987, nr 7.

Conditions of development of the Friars Minor architecture in Poland

The first Order founded by St Francis of Assisi was the Order of the Friars Minor, or the lesser brothers. These were the men who followed Francis into a life of ministry and preaching. Originally, they were sort of itinerants living „in the world”, and not in stable places such as monasteries. They lived an ideal of total poverty; they possessed nothing in common or individually. Forbidden to accept money, they lived from day to day by working and begging. By the time St Francis died in 1226, the Order had spread from Italy to England, the Holy Land, and all of Europe. The friars were known as the people’s preachers. They wore a grey tunic with a white cord at the waist and their English name was Gray Friars. From the beginning, there were disagreements about the direction the Order should take. The Franciscan minister general, St Bonaventure, sought a balance between

the *Conventuals*, who wanted to adapt their poverty to the needs of the time, and the *Spirituals*, who wanted a strict poverty. The quarrel intensified during the 14th century when some of the Spiritual Franciscans, known as the *Fratricelli*, were condemned (1317–1318) by Pope John XXII. Disagreement about the ideal of poverty brought about various splits and divisions in the First Order. The Orders of the Friars Minor Conventual (O.F.M. Conv.) and Friars Minor Observants (O.F.M. Obs.) were formed in 1517. At the beginning of the 16th century, the Order of the Friars Minor Capuchin (O.F.M. Cap.) established a stricter independent branch of Franciscans. On October the 4th, 1897, in the papal bull *Felicitate quondam* Pope Leo XIII combined the Observants, the Reformed, the Recollects, and the Alcantarines to form the Order of Friars Minor (O.F.M.).

